

RAZGOVOR S NAĐOM LUČIĆ, VODITELJICOM RESTAURATORSKOG ODJELA DUBROVNIK HRVATSKOG RESTAURATORSKOG ZAVODA

U pozadini svakog oltara je živa i dinamična scena tadašnje svakodnevice

Razgovarala
Iva Dedo
Foto
Zvonimir Pandža

Kad smo preuzeli oltar, drveni nositelj je bio u lošem stanju, izrazito napadnut crvotočinom čime su bila oslabljena njegova mehanička svojstva

Kolege i ja smo u fazi dovršetka radova na drvenom, polikromiranom oltaru iz crkve Gospe od Šunja i čekamo zeleno svjetlo za povrat u crkvu. U samom smo finalu – pozlaćujemo, retuširamo i pripremamo montažu. Radovi na oltarnom retablu su tek dio cjelovitih i integralnih zaštitnih radova

POSljedNIH MJESECI DJELATNICI RESTAURATORSKOG odjela Dubrovnik pri Hrvatskom restauratorskom zavodu kraju privode višegodišnju obnovu monumentalnog oltara Gospe od Šunja, a koja bi svoju krunu trebala doživjeti vrlo uskoro montiranjem u istoimenu lopudsku crkvu, otkriva nam restauratorica i konzervatorica Nađa Lučić, inače voditeljica spomenutog Odjela. Riječ je o izuzetno vrijednom djelu, a čija se nabavka veže upravo uz najprominentnijeg

dubrovačkog pomorca te zaslužnog građanina Republike – Lopudanina Miha Pracata. Lučić i njene kolege posjetili smo na Batahovini u ljetnikovcu Stay gdje svakodnevno izvode svojevrsna čuda trijumfa čovjeka nad zubom vremena.

Za očekivati je da će se oltar Gospe od Šunja nakon desetljeća izostanka konačno ove godine vratiti u istoimenu lopudsku crkvu. U kojoj ste trenutno fazi njegove

restauracije?

Kolege i ja smo u fazi dovršetka radova na drvenom, polikromiranom oltaru iz crkve Gospe od Šunja i čekamo zeleno svjetlo za povrat u crkvu. U samom smo finalu – pozlaćujemo, retuširamo i pripremamo montažu. Radovi na oltarnom retablu iz crkve Gospe od Šunja su tek dio cjelovitih i integralnih zaštitnih radova koji su se proteklih godina provodili na arhitekturi crkve s ciljem građevinske sanacije objekta, potom na zidnim oslicima u svetištu i zaključno na pokretnom crkvenom inventaru. Kad smo preuzeli oltar, drveni nositelj je bio u lošem stanju, izrazito napadnut crvotočinom čime su bila oslabljena njegova mehanička svojstva. Bilo je mnogo nedostataka sloja pozlate i oslika. Radovi su se provodili ovisno o financijskim sredstvima. Na oltaru su se i ranije provodili određeni radovi u nekoliko navrata, ali na izdvojenim segmentima o čemu imamo sačuvane podatke. Prvi zapisi su iz 1928. godine kad su lokalni majstori izveli neke popravke, zatim se 1954. godine spominje loše stanje oltara, a 1964. godine prvi radovi na skulpturama apostola. Potom je 1969. godine oltar bio demontiran i na licu mjesta je izvršena dezinfekcija, konsolidacija i stolarska sanacija. Zatim se opet interveniralo 1987. i 1989. godine na izdvojenim reljefima Bogorodice i anđela te na skulpturama apostola. Nažalost, nemamo informacije o još jednoj intervenciji koja je izvedena prije svih navedenih, a koja je bila drastična. Tada je oltar sveobuhvatno nanovo pozlaćen i preslikan te je djelomično promijenjeno izvorno likovno, odnosno vizualno rješenje. Naime, oltar je izvorno imao više zlatnih dijelova nego što je to danas, izgleda kao da je restaurator želio napraviti oltar koji će izgledati stariji nego što zaista jest i podsjećati na neke starije i manje poliptihe s ovog područja, povlađujući tako možda željama lokalnog stanovništva ili povodeći se za vlastitom estetikom i osobnim preferencijama.

Kojem autoru se pripisuju zasluge stvaranja oltara?

Sa sigurnošću se ne može reći tko je autor oltara, ali radi se o izuzetno vrijednom djelu. To je monumentalni oltar visine iznad pet metara i pouzdano je ciljano nabavljen i iskonstruiran baš za prostor svetišta u crkvi Gospe od Šunja. Najvjerojatnije je

import iz Venecije i po nekim analogijama, odnosno povijesno-umjetničkim analizama, produkcija se vezuje uz poznatu skulptorsku i drvorezbarsku radionicu Paola Campse koju je on vodio sa svojim zetom uz brojne suradnike. Ona je ostala aktivna i nakon smrti glavnog majstora, odnosno i nakon što se ime samoga Paola više ne spominje u dokumentima. Riječ je o produktivnoj radionici iz 16. stoljeća u kojoj su nastala djela vrlo kvalitetne altaristike. Sačuvan je značajan broj umjetnina na istočnoj obali Jadrana koje se pripisuju njemu, odnosno radionici.

Kao konzervator-restaurator umjetninu proučavam prvenstveno s pozicija tehnologije izrade – vrste drva, korišteni alati, način obrade, pratim njihove tragove zapravo otisak ruke majstora te ima dosta indicija da on zaista jest iz te radionice. Puno je podudarnosti s potpisanim Campsinim oltarom iz Mutvorana, a na kojem trenutno rade kolege iz Zavodskog zagrebačkog odjela.

Izuzetna zanimljivost je kako se njegova nabavka veže u našeg slavnog moreplovca, zar ne?

Djelo je nastalo u razdoblju Zlatnog doba Dubrovačke Republike kad je trgovina među jadranskim središtima bila izuzetno dinamična. Lopud je tada bio bogata komuna upravo zbog svojih pomoraca i trgovine. Nažalost, do sada nije nađena nikakva arhivska građa o samoj nabavi oltara, ali akademik Igor Fisković je vezuje uz Miha Pracata. Pracat je bio iznimna osoba fascinantne karijere, najbogatiji građanin Republike, poznati dobrotvor koji je između ostaloga mnogo donirao i Crkvi. Kao ostali moreplovci tog vremena, imao je kontakte u centrima europske kulture i bio je središtu onodobnih društvenih događanja. Utoliko ne čudi da se za Lopud naručio oltar u najprominentnijoj tadašnjoj radionici u Veneciji, koja je za očekivati bila i najskuplja. Možete zamisliti koja je organizacija i logistika bila u to vrijeme potrebna za nabavu jednog ovakvog oltara od preko pet metara visine, sliku na drvu od preko tri metra visine i petnaestak drvenih skulptura, potom transportirati taj delikatan teret preko Jadrana i popeti do Šunja te montirati. Pojedinci su imali osjećaj za javno djelovanje i želju ostaviti pečat u zajednici, a Lopud je uistinu bogat kulturnim

nasljeđem koje tome svjedoči.

Intrigira i njegov neuobičajeni tro-dimenzionalni izgled. Od kojeg je materijala sastavljen?

Ovaj oltar nema klasičnu oltarnu palu. Arhitektura oltara je okvir drvenoj pozadini koja prikazuje lopudski zaljev ispred koje su skulpture dvanaest apostola koji slave Uznesenje Bogorodice koja je također rađena u visokom reljefu. Bočno su smješteni reljefi svetaca – sv. Jeronima, sv. Nikole, sv. Franja i sv. Vlaha. Na zabatu je prikazano Krunjenje Bogorodice. U donjem dijelu su prikazani Navještenje te scene Pranja nogu, Posljednje večere i Sućutnog Krista. Temama iz Kristova života se nadovezuju i oslici na bočnim zidovima kapele. Za njegovu potkonstrukciju je korišten ariš, a svi dekorativni dijelovi, rezbarije i skulpture su rađene u lipovini koje su uobičajene korištene vrste u izradi upravo zbog svojih svojstava. Pigmenti koji su korišteni također su uobičajeni za to razdoblje. Boje su stari majstori sami pripremali. Pigmente bi najčešće kupovali kod apotekara, a potom su ih

Djelo je najvjerojatnije import iz Venecije i po nekim analogijama, odnosno povijesno-umjetničkim analizama, produkcija se veže uz poznatu skulptorsku i drvorezbarsku radionicu Paola Campse

Restauratorica Ivana Čustović aplicira zlatne listiće na predelu

miješali s određenim vezivom, kombinacijama ljepila životinjskog podrijetla uz dodatak ulja i smola. Recimo, tempera kojima su radene slike na drvu su tzv. jajčane. Korišteno je doslovno žumance jaja koje je služilo kao vezivo pigmentima. Stare tehnologije su zapravo vrlo jednostavne, ali su majstori iz njih izvlačili maksimum. U ovom slučaju za plavi sloj polikromije korišten je pigment uz dodatak životinjskog tutkala, ljepila koje se dobivalo iskuhavanjem životinjskih kostiju i kože. Dosta se korištenih materijala može razlučiti, sve ovisi kakve mogućnosti imate za laboratorijsku, odnosno znanstvenu analizu materijala.

Može li se ustanoviti koliko je vremena bilo potrebno za njegovu izradu te koliko je koštao?

Na oltarima se možda radilo par godina, ali moguće je i nekoliko mjeseci. Neki su vrlo kompleksne strukture, dok su drugi manji ili jednostavniji. Sve je ovisilo o dimenziji i kako je posao bio ugovoren. Koliko je nastajao oltar može se pretpostaviti po sačuvanim arhivskim zapisima o nabavi, ne konkretno nažalost za ovaj oltar. Obično su nabavu dogovarali članovi crkvenog vijeća komune, onda bi se odlučilo tko će ga otići naručiti u, najčešće, Italiju, bilo prema jugu ili prema Veneciji. Ponekad su poznati podatci kad su krenuli prvi pregovori i jesu li plaćanja npr. išla u obrocima, kad će se preuzeti i montirati ili kada je posvećen. Generalno, produkcija drvenih oltara je bila važna i unosna izvozna djelatnost talijanskih gradova, u ovom slučaju Venecije. Poznato je iz arhivskih zapisa da su oltari ovakvog tipa, dakle drveni, rezbareni i pozlačeni oltari bili izrazito skupi, možda čak i skuplji od mramornih. Nažalost, puno podataka o produkciji oltara u

Mletačkoj Republici je izgubljeno u velikom požaru u Biskupskoj palači u Veneciji 1577. godine, ali o bogatoj produkciji svjedoči npr. podatak iz 1480. godine da su u Firenci djelovale 84 radionice za drvo ili intarziju, dok su u Veneciji sačuvani zapisi i spomen na oko šestotinjak aktivnih majstora 15. i 16. stoljeća. Unutar radionica djelovali su majstori po specijalizacijama. Stolari su radili potkonstrukcije, drvo-rezbari su izrađivali skulpture, polikromatori su oslikavali, a pozlatari su pozlačivali. Radionice su bile dobro ekipirane, a poneke su bile i veliki pogoni. Recimo stupovi ovog oltara, odnosno njihova osnova, napravljeni su na tokarskom stroju. Kad uzmete u obzir njegove dimenzije i sustav prema kojem se tad tokarilo, onda možete pretpostaviti da je to morala biti izuzetno velika radionica s mehaničkim strojevima ili su možda usko surađivali s brodograditeljima koji su tada bili najjači u drvenoj produkciji. Oltari imaju ulogu u crkvenom obredu

Možete zamisliti koja je organizacija i logistika bila u to vrijeme potrebna za nabavu jednog ovakvog oltara, potom transportirati taj delikatan teret preko Jadrana i popeti do Šunja te montirati

Restaurator Antonio Blašković izvodi retuš na raspelu iz crkve Gospe od Šunja

Kao konzervator-restaurator umjetninu proučavam prvenstveno s pozicija tehnologije izrade – vrste drva, korišteni alati, način obrade, pratim njihove tragove zapravo otisak ruke majstora

i duhovnom životu zajednice, ali u pozadini svakog oltara je živa i dinamična scena tadašnje svakodnevice, od prvih dogovora o nabavi umjetnine, odlaska na pregovore s majstorima, ugovaranja posla i ikonografske i tehničke razrade, nabave materijala, suradnje majstora različitih zanata, transporta umjetnina i montaže. Sve je to popraćeno i životnim situacijama samih majstora, njihovim sudbinama, međusobnim suradnjama, svadama, seljenjima, brakovima i preljubima, ubojstvima, ali i prijenosom znanja i vještine odgojem kalfi i novih majstora u njihovim 'bottegama'.

Na ovom pothvatu angažirana je tek nekolicina djelatnika Zavoda, međutim, koliko inače brojite zaposlenih? Zadovoljavaju li prostorije u kojima djelujete vaše potrebe?

U Restauratorskom odjelu u Dubrovniku Hrvatskog restauratorskog zavoda zaposleno nas je petnaest, od čega je četvero kolega na Odsjeku za papir, dok su ostali specijalizirani za rad na štafelajnim slikama na različitim nosiocima i polikromiranom drvu. Tom broju treba pridružiti i dvije kolegice iz Odjela za zidno slikarstvo. Od prije dvije godine smo projektom financiranim iz fondova Europske unije opremili i laboratorij za izradu mikropresjeka čime smo značajno unaprijedili i osamostalili se u jednom segmentu dijagnostike stanja umjetnina. Smješteni smo u prostoru ljetnikovca Stay i prizemlju ljetnikovca Kaboga na Batahovini. Prostor radionice je poput galerije u kojoj se različitom dinamikom svake godine mijenja postav i ima se efekt 'pop-up' događanja jer se umjetnine pojave neko vrijeme u prostoru, a onda se opet vraćaju na svoje mjesto. Tako da, iako konzervatorsko-restauratorski posao

na prvu možda djeluje trom i spor, što ponekad i jest tako, ipak u dva ljetnikovca na početku Grada je živo i velik broj raznovrsnih umjetnina mahom s područja grada, ali i cijele Dubrovačko-neretvanske županije pa i šire, prođe kroz naš radni prostor. Šira javnost ima priliku upoznati se osobno s nama i našim radom na Danu otvorenih vrata Zavoda, kojeg organiziramo svake godine u svibnju kada omogućimo posjet i razgledavanje radionica. Prošle godine, nažalost, zbog situacije s pandemijom to nismo bili u mogućnosti, ali se svi skupa nadamo da ćemo se opet vratiti starome normalnome i na stare postavke te da ćemo se moći družiti u većem broju.

U kojoj mjeri je koronavirus financijski utjecao na Vaš posao?

U radnim prostorima smo uspješno organizirali rad sukladno svim epidemiološkim mjerama tako da Zastoja u radu u našem odjelu nije bilo.

Što ste onda uspjeli ostvariti?

Ono što treba izdvojiti jest dugogodišnja suradnja s Dubrovačkim muzejima na zaštiti njihove građe gdje se uzastopno svake godine radi nekoliko umjetnina iz fundusa, ove godine su to dvije slike na platnu, dvije ikone i dvadeset grafika. U sklopu višegodišnjeg načelnog plana programske djelatnosti HRZ-a, započetom prošle godine, na programu osmišljenom kao suradnja nekoliko Zavodskih odjela izvode se opsežni konzervatorsko-restauratorski radovi na zbirci slika i crteža te arhivskoj građi koja se čuva u Kući Bukovac u Cavtatu. Unutar tijesnih kamenih ulica povijesne cjeline Cavtata, u slikarevoj rodnoj kući smješten je muzej posvećen velikanu hrvatske moderne Vlahu Bukovcu, koji je živio i stvarao od 1855. do 1922. godine. Svakako bih preporučila posjet muzeju, jer u interijeru koji evocira građansku kulturu življenja s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće, u kući u čijem tkivu je slikar već kao mlađić ostavio trag svog stvaralaštva oslikavajući zidove, čuva se bogata zbirka slika, crteža, skica i fotografija, dokumenti osobne korespondencije i rukopisi te opsežna hemeroteca, raznovrsna građa koja svjedoči nemirnom, kozmopolitskom životu jednog od najznačajnijih hrvatskih slikara. Tijekom 2020. godine izvedeni su radovi na četrnaest slika i crteža te arhivskoj građi. Ove godine je to osam slika, šest crteža i brojna arhivska dokumentacija, mahom sačuvana slikareva korespondencija. U izvršenju programa sudjeluju i kolege s Odjela za štafelajno slikarstvo iz Zagreba i Odsjeka za papir dubrovačke radionice, dok će kolege s

Arhitektura oltara je okvir drvenoj pozadini koja prikazuje lopudski zaljev ispred koje su skulpture dvanaest apostola koji slave Uznesenje Bogorodice

Odjela za zidno slikarstvo, nakon provedenih istraživačkih radova prošle godine, ove godine krenuti s obnovom zidnih oslika, a radi se o oslicima koje je izveo sam Bukovac u svojoj rodnoj kući.

Nastavili ste suradnju i s Dubrovačkom biskupijom na provedbi zaštitnih radova crkvenog inventara. O čemu je riječ?

Da, i ne samo s Dubrovačkom biskupijom. Planiran je početak radova na pali sv. Hijacinta iz Opatske riznice u Korčuli, nastavak radova na velikoj oltarnoj pali iz crkve sv. Đurđa u Pilama i slikama iz crkve sv. Josipa u Dubrovniku, drvenom oslikanom pjevalištu iz crkve sv. Bartula u Lumbardi te na slici sv. Nikole iz Grgurića pokraj Slanoga. Vežano za radove na inventaru crkve Gospe od Šunja, ove godine se, nakon provedenih radova, na Lopud vraćaju ikona Bogorodice i drveno, oslikano Raspele s trijumfalnog luka. Svakako treba spomenuti nastavak radova na slici Navještenja Nikole Božidarevića iz dominikanskog samostana u Dubrovniku i na skulpturi iz franjevačkog samostana u Orebiću. Što se tiče programa Odsjeka za papir, pored spomenutih radova na građi iz Kuće Bukovac, potom na predmetima iz Pomorskog muzeja u Orebiću, grafika iz Kulturno-povijesnog muzeja u Dubrovniku i građi iz Arhiva Dubrovačke biskupije treba istaknuti tri kožna, oslikana predoltarnika s Čiova. Budući da je Odsjek za papir u Dubrovniku jedini takve specijalizacije u obalnom dijelu Hrvatske, kolege rade na predmetima sa šireg područja. Pored aktivnosti dubrovačke radionice i drugi odjeli Zavoda rade na umjetninama s ovog prostora. Tako ove godine kolege iz splitske radionice preuzimaju dvije oltarne pale iz

Prostor radionice je poput galerije u kojoj se različitom dinamikom svake godine mijenja postav i ima se efekt 'pop-up' događanja

dominikanske crkve, kolege iz Zagreba već par godina uzastopno rade na slikama iz dubrovačke katedrale, dok kolegice s Odsjeka za tekstil iz Zagreba i iz Odjela u Ludbregu rade na predmetima iz Etnografskog muzeja. Ove godine se privode kraju i dugogodišnji radovi na močniku dubrovačke katedrale. Od radova na nepokretnim kulturnim dobrima treba istaknuti završetak radova na zidnim oslicima u Biskupskoj palači, istraživačke radove na crkvi sv. Spasa u Dubrovniku i crkvi sv. Vlaha u Babinom polju na Mljetu te neizostavno program provedbe zaštitnih radova na Orlandovom stupu.

